

islâm sanat gelenegi ve estetik*

Turan KOÇ

Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Bir kültürü, bir dünyayı anlamının en kısa, en kolay yolu sanattan geçer. Hakikat anlayışının ve bununla çok sıkı bağlantısı bulunan estetik duyarlılığın dışı vurumu olarak sanat bu konuda çok büyük imkanlar sunar. İslâm'ın hayat ve hakikat anlayışının, kısaca, dünya görüşünün çeşitli dil ve ifade düzeylerindeki bir tezahürü olan İslam Sanatı'nın da İslâm'ı anlamının en dolaysız yollarından biri olduğunu söyleyebiliriz. İslam veya genel olarak din, sanatla bütün insanlığa hitap eden somut bir ifade kazanır. Güzel sesle okunan bir ezan veya Süleymaniye Camii gibi, ait olduğu dünyayı temsil edici bir mimarî eser bunun güzel bir örneğidir. Zira İslam sanat ve estetiğini, İslâm'ın insan, âlem ve hayat telakkisinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Başka bir ifade ile İslam Sanatı, İslam ilke ve inançları üstünde yükselen bir medeniyetin ifadesidir. Zaten medeniyet, bir toplumun düşünce, duygu, edebiyat, sanat, fen bilimleri, teknik ve ahlak gibi, maddî ve manevî alanda aynı yönü, aynı

* İslâm Estetiği, Giriş, İsam Yayınları, 2.Baskı, İst. 2009

hızı ve aynı duyarlılığı veren bir güç ya da dünya olarak tanımlanmaktadır.

Doğrusu, imanın hakikati ya da inanma olgusu, salt zihni akıl yürütmenin veya sadece mantikî yargıların geçerliliği ile anlatılıp açıklanacak bir husus değildir. İslam akla son derece büyük bir önem vermekle birlikte, insanın duygu ve tecrübelerine de aynı ölçüde değer verir. Kur'an, tekrar tekrar, bildirdiği hakikatin akılla kavranabileceğini söyler. Öyle ki, eğer dinler akla gösterdikleri saygı bakımından sıralanacak olsa, İslam en başta yer alır. Mevlânâ ve Yunus gibi büyük sanatçı-düşünürler aşkla aklı bir potada eritircesine uyumlu hale getirmişlerdir. Gerçekten, en güzel bir biçimde yaratılmış olan insanın önemli hasletlerinden biri de onun bedî (estetik) bir duyarlılığa sahip olmasıdır. Evrendeki düzen ve dengenin

İslam Sanatı, İslam ilke ve inançları üstünde yükselen bir medeniyetin ifadesidir. Zaten medeniyet, bir toplumun düşünce, duygu, edebiyat, sanat, fen bilimleri, teknik ve ahlak gibi, maddî ve manevî alanda aynı yönü, aynı hızı ve aynı duyarlılığı veren bir güç ya da dünya olarak tanımlanmaktadır.

idraki, insana daha ötelere, kısaca bütün varlığın gayesini telkin eden estetik bir algılayış içinde gerçekleşir.

Bilindiği üzere, köklü bir dinî duyuş ve kavrayış, bir *buluş* ve *bulunuş* tecrübesiyle birlikte gelişir. Başka türlü söyleyecek olursak, dinî tecrübe ve yaşantıda kalp ve vicdanın son derece büyük bir yeri ve önemi vardır. Bedâhet (apaçıklık) duygusunun ağır bastığı böyle bir tecrübeye işleyen şey, sonuca götürücü akıl yürütme ya da bilimsel düşünme biçimi değil, 'buluşma mantığı' denen mantıktır. Burada akıl, çok önemli olmakla birlikte, tek yol ya da araç değildir. İslam düşünce ve ilahiyatında akla çok büyük bir yer verilmesine rağmen, basiret ve bedâhet duygusunun önemini vurgulayan ve kalp gözünü ön sıraya koyan düşünce okullarını göz önüne getirdiğimizde, dinî duyarlılığın ifadesi ve inkişafında veya hakikate erme konusunda salt zihni tefekkürün en geniş, en kesirme yol olduğunu söyleyemeyiz. Burada en iyisi kafa ile gönlü bir yerde buluşturmadır. Bu bizim, in-

san olarak, parçalanmaktan kurtulup bütünlüğümü-zü korumamız açısından da önemlidir. İslam sanatı ve estetik duyarlılığı bu bütünlüğün sağlanması konusunda çok büyük imkanlar sunar.

İslam'da dinle sanatın ilişkisi daha başından beri muazzam bir denge içinde olmuştur. Daha açık bir söyleyişle, din İslam Sanatı için tükenmez bir ilham kaynağı olmuş ve sanat hiçbir zaman dini kullanmak gibi bir cür'ete kapılmamıştır. Bu durumun İslam Medeniyeti'ne özgü bir ayrıcalık olduğunu söylemekte hiçbir sakınca yoktur. Mevlânâ'nın Mesnevî'si ile Yunus'un Divan'ı gibi, dinle sanatın iç içe geçtiği eserlerde bu hususun nasıl dikkatle ve titizlikle korunduğu açıkça görülmektedir. İslam'da, tarih boyunca din, din olarak ve sanat da sanat olarak, birbiriyle ilişkili ama yine de bağımsız kurumlar olarak görevlerini icra etmişlerdir.¹ Yani sanat, sanat olduğunun sürekli bilincinde olmuş, asla dinin yerini almaya veya onun karşısına bir muhalefet unsuru gibi dikilmeye yeltenmemiştir. Kaldı ki, İslam'da dinî-dünyevî ayrımının bulunmaması onun ayırt edici bir özelliğidir. Bu bakımdan, burada 'din-sanat ilişkisi' tabirinin yersiz bir tabir olduğunu söylemek bile mümkündür.

Elbette din, sanat değildir; ama duyarak, düşünerek ve zevk alarak yaşamak bir sanattır. Bu da İslam'ın *ihsan* boyutunu, yani imanın güzellik, incelik ve derin algılayışla ilgili yönünü bütün boyutlarıyla hayata geçirerek *muhsinlerden* biri olmakla mümkündür. Bu bağlamda İslam estetiğini, metafizikle ilgisini asla kesmeyen bir estetik olarak görmek durumunda-yız. Bu estetiğin derinliği, ruha işleyen gücü ve modern estetiklerden farkı, dolayısıyla önemi onun bu özelliğinden kaynaklanmaktadır. İslam estetiği *mânâ* ile *sûret*'in mükemmel uyumunu sergiler, bu uyuma yaslanır ve bunu duyurmaya çalışır. Şiir böyle bir estetiğin, denebilir ki üst düzeyde ve önemli tezahürlerinden birini oluşturur. Kendisini sözle dışa vuran şiirin, bir şekilde düşünceyi ifade etme gücü ona İslam Sanatları içinde imtiyazlı bir yer kazandırmıştır.

Doğrusu, doğal olgu ve olaylarda olduğu gibi, her türlü iş ve ilişkilerde de estetik unsurun görülmesi İslam Sanatı için olduğu kadar genel İslam düşünce-si, yani İslam ilahiyatı için de son derece önemlidir. Hz. İbrahim'in tavrını dile getiren, "Ben sönüp gidenleri sevmem" (En'âm: 76) ve "Allah size imanı

sevdirdi” (Hucurât: 7) âyetleri, imanın başlıbaşına estetik bir konu, bedîî bir hayat tarzı olduğunun Kur’anî bir ifadesidir. Gerçekten, şekil ve mahiyet bakımından belli bazı farklılıklar görülmekle birlikte, denebilir ki, bütün dinlerde iman, ahlak, sanat ve düşünce birlikte yürümüştür. İslam’da da, estetik ve sanatla ilgili görüş ve yaklaşımlar henüz bütün ayrıntılarıyla ortaya konmamış olmakla birlikte; şiir, mimari, hüsnühat ve tezhipte ilgili nefes kesen sanat eserlerini, daha da ileride, büyük metafizikçi ve düşünürlerin çetin metafiziksel konuları anlatırken mecazî ya da şiirsel bir dil kullandıklarını ve hatta şiir yazdıklarını göz önünde bulunduracak olursak, durumun İslam açısından da farklı olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Her türlü eylem ve etkinlikte olduğu gibi, sanatta da estetik duygu ya da duyarlılığın irade gücüyle birleşmesi son derece önemlidir. Bu durum ilahî armağana sahip bir sanatçının ilhamıyla ifadeye bürününce toplumsal bir hüviyet kazanır. Bu bakımdan, ilham alıcının, yani sanatçının şahsiyeti toplum hayatı için son derece önemlidir. Kısaca, eğer benliğin kuruluş ve gelişmesinde din, ilim, sanat ve siyaset birlikte bir rol oynarsa anlamlı, tutarlı ve tatmin edici gerçek bir hayata ulaşılır.

Aslında hayatı, insanı ve dünyayı, onlara çeşitli açılardan bakarak anlamlandırmak mümkündür. Bu bakış açılarını, ayırt edici özellikleriyle, bilimsel, ahlakî, estetik ve dinî bakış açıları şeklinde genel bir sınıflandırmaya tabi tutabiliriz. Bu bakış açılarını estetik, bilimsel, dinî vs. dünya görüşleri olarak nitelendirmek de mümkündür. Ama böyle bir ayırım, açık konuşmak gerekirse, belli bir konuya derinlemesine nüfuz etmek, o konunun başka alanlarla olan ilişkisini gözden kaçırmadan, sağlıklı ve güvenilir sonuçlara ulaşmak için bilgi düzeyinde yapılmış, büyük ölçüde zihnî bir ayırımdır. Bu yüzden, bu tür sınıflandırmaların, bir anlamda geçici, sun’î bir sınıflandırma olduğunu kabul etmek durumundayız. Zira, eğer bu bakış açıları sonunda bir yerde buluşup bütünlük arz etmezse; fert, toplum, kültür ve son derece karmaşık olaylar sahnesi olan tarih açısından vahim sonuçlar doğurabilecek yanlışlıklara yol açılmış olur.²

İmdi, her türlü beşerî bilgi ve tecrübeye olduğu gibi, bedîî tecrübeye de bir özne-nesne ilişkisinden söz etmek mümkündür. İnsan, ‘estetik nesne’ olarak adlandırabileceğimiz herhangi bir nesne, olay ya da durumun algılanmasıyla bir şeyler hisseder, bir tec-

rübe yaşar ve bunlar üzerinde düşünür. İşte bu duyuş, seziş ve kavrayış estetik tecrübeyi oluştururken bu durumun duyusal düzeyde algılanacak şekilde ve sanatsal formda ifadeye kavuşturulmasıyla da ‘sanat eseri’ dediğimiz somut bir şey ortaya çıkar. Bir şiir, mimarî bir eser veya bir musikî parçası böyle bir sürecin sonunda ortaya çıkmış bir üründür.

İnsan hayatında son derece önemli bir yeri olan güzellik duygusu veya daha geniş anlamda bedîî zevk, sanat eserleriyle somut bir ifadeye kavuşur. Sanat eserleri, hayatın her yönüyle ilgili ve bu bakımdan da alabildiğine geniş boyutları olan estetik tecrübenin belli bir dil ve üslup içinde somutluk kazanmış halidir. Dahası, estetik, sanat eserleri veya sanat felsefesiyle sınırlanamayacak kadar geniş bir

İslam’da, tarih boyunca din, din olarak ve sanat da sanat olarak, birbiriyle ilişkili ama yine de bağımsız kurumlar olarak görevlerini icra etmişlerdir.1 Yani sanat, sanat olduğunun sürekli bilincinde olmuş, asla dinin yerini almaya veya onun karşısına bir muhalefet unsuru gibi dikilmeye yeltenmemiştir.

konudur. Bu bağlamda bütün estetik değerlerin ve en başta da güzelin mahiyeti, insanın bu değerler karşısındaki konumu ve yeri, estetik tecrübenin özellikleri... gibi konular üzerinde durulması gereken en önemli hususlar olarak karşımıza çıkar.

İslam’ın estetik görüşü sözkonusu olduğunda, öncelikle üzerinde durulması gereken husus, onun güzellik telakkisinin ne olduğu ve bunun sanat eserlerinde nasıl yansıtıldığı, hangi dil ve üslupla tezahür ettiğinin belirlenmesi önemli olmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, İslam’ın estetik görüşünün sağlıklı ve tatmin edici bir şekilde ortaya konabilmesi için, onun, bütün estetik değerlerin kaynağı, anlamı ve bağlı oldukları hakikat anlayışı ile olan ilişkisinin felsefî ve metafiziksel dayanaklarının ortaya konması gerekir. Zira din-sanat ilişkisi sözkonusu olduğunda, İslam sanatı hem kaynağı, hem de bütün tarihî tezahürlerinde, salt bir ilişkiden ileride dinle ayrılmaz bir bütünlük sergileyen bir özelliğe sahiptir. Bu bakımdan, İslam Sanatı konusunda araştırma yapan çok sayıda yazar bu sanatı anlatmaya İslam’ı anlatarak başlar. Zira İslam Sanatı’nın ne olduğunu kavra-

manın yolu nihaî anlamda İslam'ın özünü anlamaktan geçer. Kısaca, İslam Sanatı'nın temelini İslam'a ait aslî değerlerin birliği ilkesi oluşturur. Bu sanatta güzel ile iyi, işe yarama ile zevk verme birbirinden bağımsız değerler olarak görülmez. Çok iyi bilinen Cibrîl hadisinde *ihsân*, en geniş anlamıyla, aslî güzelliğin hayata yansıtılması anlamına gelir. Bunun gerçekleşmesi için, bütün güzelliklerin Allah'ın Cemâlinin bir yansıması olduğunun bilincinde olunması gerekir. Başka bir açıdan, güzelliklerin farkında oluş, bize Allah'ı bilmenin yollarını açar. Bu bağlamda kulluk, güzelliğin bilincinde olmak ve güzel

Bu bakımdan, ilham alıcının, yani sanatçının şahsiyeti toplum hayatı için son derece önemlidir. Kısaca, eğer benliğin kuruluş ve gelişmesinde din, ilim, sanat ve siyaset birlikte bir rol oynarsa anlamlı, tutarlı ve tatmin edici gerçek bir hayata ulaşılır.

olanı ortaya koymakla bir yerde aynı anlama gelir. Zira Allah her işte güzelliği (*ihsân*) farz kılmıştır (Müslim, Sayd: 57; Ebû Dâvûd, Edahî: 11). Nihayet, güzellik Hakk'ın ve âlemdaki tezahürlerinin aslî bir niteliğidir. Bu durum İslam Sanatı'nın her zaman göz önünde bulundurduğu bir husus olmuştur.

İslam Sanatı'nın epistemolojik gayesi, yani bize bildirmeye çalıştığı şey, görünenin arkasındaki görünmeyene ulaşmak; pratikteki gayesi ise dünyayı ve hayatı güzelleştirmektir. İslam'da din ve dünya diye iki ayrı alan telakkisi olmadığından, İslam Sanatları da, olanca metafiziksel boyutlarıyla, hayatın her köşesini, her mekanı ve her türlü malzemeyi sürekli göz önünde bulundurduğu ilkelere sadakatle güzelleştirme yoluna gitmiştir. Din güzellik için kıstaslar belirleme ve sanat nesnelere yaratma konusunda muazzam bir rol oynamıştır. Burada dinî tecrübe ile estetik tecrübe tabir caizse aynı istikamette ve el ele yürümüştür. İslam Sanatı'nın en belirgin özelliği, bu sanatın, ruhun Mutlak'a açılan pencerelerinin aydınlığında gelişmiş bir sanat olmasıdır. Bu sanatta kafa ve gönül, vahiy ve ilham gibi iki İlahî ışığın aydınlığında buluşarak olağanüstü güzellikte sanat eserleri ortaya koymuştur. Bu sanatta fizikötesi, hayatın biz-zat içinde olduğunu mütemâdiyen hissettirir. Kısaca, İslam Sanatı hayatın metafiziğe ve metafiziğin de medeniyete bitişik olduğunun en somut göstergesidir.

Estetik nesnelere doğrudan doğruya tabiat veya onun bir parçası olabildiği gibi, insan elinden çıkma bir nesne veya her iki özelliği bünyesinde barındıran bir şey de olabilir. Bütün bir beşerî tecrübe içinde özellikle estetik olan unsuru görmek her zaman kolay olmayabilir. Bir eserin yerine getirdiği fonksiyonla güzelliği çoğu durumlarda birbiri içine geçmiş bir şekilde bulunur. Zaten geleneksel dünyada sanat, ahlak ve ilim (bilgi) birbirinden bağımsız, özerk alanlar değildi. İslam Sanat Eserleri bunun tipik bir örneğini oluşturur. Akan suyu veya yeşil çayırı seyretmekten büyük bir zevk almamız, estetik tecrübenin başlı başına bir değer olabileceğinin en güzel örneğini oluşturur. Buna benzer bir tecrübeyi Süleymaniye Camii'ni gören yabancı biri de yaşayabilir. Ama bu cami karşısında bir Müslüman estetik tecrübeyi dinî tecrübeyle birlikte, ayrımlaşmamış bir bütünlük içinde ve daha zengin bir şekilde yaşar. İslam Sanat Eserleri böyle bir tecrübe bütünlüğüne yaslanır ve temsil edici örnekleriyle de bunu yaşatır. Böylece, İslam'ın sunduğu hayat tarzının niteliği sanat aracılığıyla daha bir derinlik ve yoğunluk kazanır.

Her dinin kendi mü'minleri veya etkili olduğu kültür içinde yetişen sanatçılar üzerinde, dolayısıyla sanat üzerinde belli bir etkiye sahip olduğu açıkça bilinen bir husustur. Dinin bu etkisi, sanatın hem muhtevası, hem de formu üzerinde olabildiği gibi; bazı sanatların diğerlerinden daha önemli görülerek diğer sanat türlerinin ikinci planda tutulmasına yol açan bir şekilde de olabilir. Nitekim, İslam ve Yahudilik, teolojik anlayışlarına uygun olarak, sanat anlayışlarında büyük ölçüde antropomorfizme (teşbihî bir ulûhiyet anlayışına) dayanan eski Yunan sanat anlayışına hiçbir şekilde iltifat etmemişlerdir. İslam, gerek insan, gerekse tabiattaki herhangi bir varlığa ulûhiyet isnat eden veya bunları ulûhiyeti temsil edecek şekilde takdim eden her türlü sanata şiddetle karşı çıkmıştır. Tevhid ve tenzih İslam'ın önemle ve öncelikle üzerinde durduğu temel bir ilke olduğundan; Allah, peygamberler ve hatta büyük velilerin bile, tasvir ve timsallerinin yapılmasından sonuna dek uzak durmuş, böyle bir şeyi ima edebilecek çok küçük bir ayrıntıyı bile dikkatle izlemiştir. Bu anlayış Müslüman sanatçının hayatına yön veren çok önemli bir durumdur. İslam sanatının gereği gibi anlaşılıp takdir edilebilmesi için bu hususun mutlaka göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İslam sanatının hüsnühat, arabesk (*rûmî*) ya da minyatür vs. sanat-

larına yönelmesi onun manevî gayesinin bir sonucudur. Dolayısıyla, bunu, puta tapmayı önlemek için konulmuş bir 'tasvir yasağı' şeklinde değerlendirmek, en azından, eksik bir açıklama olur. İslam'ın soyutlama ve üsluplaştırmaya yönelmesinin arkasındaki gaye bugün için de geçerlidir. İslam Sanatı, tevhid ve tenzih'in gözetilmesi ve hissettirilmesi için soyuta yönelmiştir. Bu durum, dinî ve din dışı ayrımı yapılmaksızın bütün İslam Sanatları için sözkonusudur. Kısaca, İslam Sanatı'nın soyut (mücerret olanı öne alan) bir sanat olması, modern anlamdaki bilinçaltı etkilerinin bir şekilde ifade anlamında değil, gözettiği tevhid ve tenzih ilkesinin bir ifadesi olması dolayısıyladır. Sözelimi Kâbe, Hıristiyanlıktaki Sunak'tan farklı olarak, kutsal bir merkezi temsil etmez. Keza Kâbe ibadet için dayanak olabilecek herhangi bir sembol de ihtiva etmez. Kâbe, çok iyi bilindiği gibi, içi boş bir yapıdır. İslam'ın manevî tutumunun bir yansımasıdır. Yani herhangi belli bir yer ve merkez olmaktan çok sonsuzluk ve sınırsızlığın vurgulanmasıdır. Müslüman sanatçı, sanatı, aslında Allah'ın bir sun'u olması dolayısıyla zaten güzel olan eşyayı biçimlendirerek bu güzelliği ortaya çıkarmak, onu daha duyulur hale getirmek olarak telakki eder. Bu anlayışta önem ve öncelik verilen husus, sanatın, işlediği nesnenin mahiyetine uygun olmasıdır.

Nihaî anlamda kaynağı ilahî olan İslam Medeniyeti'nde bütün sanatlar, sanat eseriyle ilgisi olanların hayatî ve manevî ihtiyaçlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu sanat, aynı zamanda bir zenaatkar da olan sanatçının kendisini gerçekleştirmesinin çok önemli bir yoludur. Burada sanat ile zenaat, veya bugün 'güzel sanatlar' denen alanla endüstriyel (*sinâî*) sanatlar arasında mahiyet bakımından ciddi hiçbir fark yoktur. (Arapça *san'at* ve *sinâî* kelimeleri aynı kökten gelir). Bunlar arasında yerinde ve haklı olarak bir derece farkından söz edilebilir. Yani bunlar arasındaki fark olsa olsa bir gelişmişlik, maharet ve marifet isteyen bir incelik farkı olabilir. Bu arada, dönem ve bölge bakımından ortaya çıkan farklılıkları bunun dışında tutmak durumundayız. Dolayısıyla, bu sanat açısından bakıldığında, kullanışlılık, işe yararlılık ve güzellik arasında bir gerginlik de yoktur. Sözelimi, Süleymaniye Camii veya Sultan Ahmet Çeşmesi tüm bu unsurların harikulâde bir uyumunu sergiler. Bu anlayışta sanat hayattan başka bir şey değildir. Kısaca, 'sanat, sanat içindir' görüşü burada geçerli-

liğini bütünüyle yitirir. Yukarıda ifade edildiği gibi, İslamî anlayışta maddî ve manevî düzey ya da alanlar birbirinden kopuk olmadığından, İslam Sanatı da, bugün Batı'da anlaşıldığından farklı olarak, güzel sanatlarla, ağırlıklı olarak yarar ve beceriye dayandığı söylenen zenaat arasında bir ayırım yapmaz. İslam Sanatı'nda estetik zevkten anlaşılan şey ile yararlı olma birbirinden bağımsız değildir. Bu yüzden sanatçı ile zenaatkar veya 'sanat' ile 'hüner' ya da Arapça ifadesiyle 'fen' arasını ayırmak zorlama bir şey olur. Netice olarak, ayakkabıcılık ve demircilik gibi herhangi bir zenaatle uğraşan insanlara da pekâlâ 'sanatçı' denebilir. Hem sanat, hem de zenaat açısından, burada önemli olan husus, kendini gerçekleştirmenin önemli bir yolu olan yaratıcılığı öne almaktır.

Bu bakış açılarını estetik, bilimsel, dinî vs. dünya görüşleri olarak nitelendirmek de mümkündür. Ama böyle bir ayırım, açık konuşmak gerekirse, belli bir konuya derinlemesine nüfuz etmek, o konunun başka alanlarla olan ilişkisini gözden kaçırmadan, sağlıklı ve güvenilir sonuçlara ulaşmak için bilgi düzeyinde yapılmış, büyük ölçüde zihni bir ayırımdır.

Müslüman açısından, sanat bireysel, sübjektif ilham ya da duygulanımların etkisinden kurtulduğu ölçüde ilahî olanı hatırlatan önemli bir dile dönüşür. Bu sanatın en belirgin özelliği, göklerin güzelliği gibi, gayr-i şahsî olmasıdır. İslam Sanatı, bir açıdan bakıldığında, onu ortaya koyandan bağımsız görünen bir mükemmellik sergiler. Başka bir ifade ile, sanatçının bireysel özellikleri eserin evrensel karakteri önünde kaybolur.³ Bu anlayışta sanatçı kendisini işinin tek faili olarak görmez. Tam tersine kendisini ve yaptığı işi İlahî iradenin tezahürüne bir vesile bilir. Yaptığı işle bütünleşmesi sonucu kişisel varoluş bilinci öyle bir noktaya ulaşır ki burada o, başlangıç ve sonu itibarıyla ait olduğu Hakikat'te kendisini kaybeder veya yeniden bulur. Burada her ânın yeni bir yaratış olduğu veya yaratmanın kesiksiz devam ettiği anlayış ve bilinci sürekli işbaşındadır. Bu sürekli yenilenen yaratı(lı)ş (*halkun cedîd*) anlayışı, temsillerin de belli ilkeler çerçevesinde sürekli yenileceği duygusu ve dinamizmini telkin eder. Sanat işte bu duygu, ilham ve anlayış içinde gerçekleşir. Niteliğe önem ve öncelik veren bu sanatın, bütün tezahürlerinde açıklık ve

ölçülülüğe yöneldiğini görürüz. Mükemmel olana ulaşma çabası içinde olan bu sanat, bütündeki birlik ve hafifliği yakalamış aydınlık bir sanattır. Bunun mimarideki en güzel örneği Edirne'deki Selimiye Camii'dir. Bütün gerilimlerin ortadan kaldırıldığı, yerle göğün mükemmel bir âhenkle buluştuğuna tanık oluruz burada. Yekpare bir elması andıran ve saf bir huzur mekanına dönüşmüş bu yapıda her yerde hâzır ve nâzır olan Allah'a daha yakın olduğumuzu derinden hissederiz.

Bu sanatta kafa ve gönül, vahiy ve ilham gibi iki ilahî ışığın aydınlığında buluşarak olağanüstü güzellikte sanat eserleri ortaya koymuştur. Bu sanatta fizikötesi, hayatın bizzat içinde olduğunu mütemâdiyen hissettirir. Kısaca, İslam Sanatı hayatın metafiziğe ve metafiziğin de medeniyete bitişik olduğunun en somut göstergesidir.

Genel özelliği itibariyle İslam Sanatı'nın işleyiş biçimi tabiatın taklidi veya tasviri değil, bağlı olduğu hakikat anlayışı çerçevesinde çevrenin düzenlenmesidir. Dolayısıyla, ortaya koyduğu, sözgelimi bir çeşme, bir su kabı veya bir kitap cildi ya da bir yazıda önemli olan şey üstünde çalışılan konunun mahiyetine uygun mükemmelliği yakalamaktır. Bu bakımdan, bu sanat bir sanat eserine onun mahiyetine yabancı bir unsur eklemekten son derece uzak durur.

İslam Sanatı, ait olduğu din ya da kültürün bütünü gibi, daha doğrusu onun bir tezahürü olarak, insan hayatını bütün yönleriyle yüceltmeyi amaç edinmiştir. Dolayısıyla bu sanat, mümkün olduğu ölçüde yararlı olmayı ve insanın yüce maksatlara ulaşmasında ona aracı olmayı üstlenir. Bu maksatların en yücüsü de, insanın ait olduğu kaynakla buluşmasıdır. İslam Sanatı'nın en önemli yönü derin bir tefekküre yaslanarak insana hakikati hatırlatıcı olmak ve estetik düzeyde onu temâşâ tecrübesine hazırlamaktır. İslam Sanatı insanı bölmez, onu maddi ve manevi dünyasıyla mükemmel olanla tanıştırmayı gaye edinir ve ona bunun yollarını telkin eder. Bu sanat hem sanatçıyı, hem de hitap ettiği kişi ya da kitleleri kemale erdirme gayesini, dinî duyarlılığın kendisine yüklediği bir sorumluluk olarak görür ve yaptığı işi de bir ibadet bilinci içinde yapar. Zaten dinî bir sanat asla başlı başına bir hedef değildir; bir mesajın iletilme-

si, hissettirilmesi için bir vasıta. Belli bir mesajın sanat formu içinde insanlara iletebildikleri veya iyi ifade edebildikleri ölçüde 'iyi' ya da 'kötü' diye isimlendirilirler. İslam Sanatı, başta tezyinat olmak üzere, soyutlayıcı ve üsluplaştırmacı özelliği ile tabiat-tan kurtulmayı öne alırken, o ölçüde de gerçekle bağlantısını koruyan bir sanattır.

İslam Sanatı'nda, Batı dillerine genellikle 'sembolizm' şeklinde tercüme edilen *temsil*'in çok önemli bir yeri vardır. Temsil (yaygın geleneksel anlamıyla *analoji*) geniş anlamda ele alındığında farklı varlıklar, farklı dünyalar ve farklı varoluş düzeyleri arasında bir şekilde benzerlik ilişkisi kurmaya dayanır. Sözgelimi, akıl ve tefekkür yoluyla kavrayıp anlayabildiklerimizle duyu organlarımızla algıladığımız nesne ya da varlıklar arasında bir tür ilişki kurulur. Bu bağlamda temsil, bu iki varlık ya da düzeyden biri ile ilgili görüş ve anlayışımızın imâ, işaret, telkin ya da atıf yoluyla diğeri ile de ilgili olacak şekilde genişletilmesi anlamına gelir. Öyle ki *kesret* (çokluk) hakkında konuşur ve onu anlamaya çalışırken *vahdete* (Teklik) atıfta bulunmak; zâhiri, bâtını çağrıştıracak şekilde dile getirmek, değişenden değişmeye geçmek salt akıl ve mantık yoluyla değil, varoluşsal ilginin de sözkonusu olduğu bu temsili düşünme aracılığıyla olur. Bütün İslam düşüncesinin en temel dayanaklarından biri olan bu temsilin İslam Sanatları'nda da çok önemli bir yeri vardır. Kısaca, Kur'an'ın getirdiği temsiller, başta İslam Sanatı olmak üzere, bütün anlama, açıklama ve anlamlandırma süreçlerinde son derece önemli bir ilke ya da yöntem olmuştur. Bu tür teşbih, istiare, kinaye vs.'ye dayalı anlatımlar ve mazmunlar nihai anlamda bu temsil ilkesi içinde çalışır. Bütün anlayış, duyusu, sezisi, eriş ve kendini gerçekleştirmiş ifade edilmesinde temsilin çok önemli bir rol oynadığı görülür. Bu yüzden, İslam Sanatı'nın anlamı çokkatlıdır.

İslam Sanatı ve Estetiği, nihai anlamda fizikötesiyle bağlantılı olduğundan, bir yerde sembolizm (temsil, mazmun) duyu algısını aşan Hakikatin hissettirilmesi konusunda önemli bir dolaylı anlatım aracı olmuştur. Bu anlamda temsil, istiare ya da mazmunlar (sembol) anlayışımızı yukarı doğru fırlatan rampaları andırır. Zira temsil, bu anlayışta, bir üst hakikatin ifade edilmesi veya aydınlatılmasında en isabetli yollardan birini oluşturur. Nitekim divan şiirimizdeki 'aşk', 'şarap', 'meyhane', 'pervane ve mum' gibi kavramlar yüce hakikati ifade etmede remzî dilin

mazmunları olmuşlardır. Kısaca, son derece yüksek duyuşal yükü olan kelimeler, tecrübe damlaları şeklinde duyu ötesini ifade etmenin eşsiz bir aracı haline dönüşürler. Bu süreç boyunca işbaşında olan analiz değil, analogi, yani temsil ve terkiptir. Bu bakımdan, Öz ve kalıcı olan üzerinde yoğunlaşma, bireysel tecrübenin ifadesi olmak yerine genel olanın yakalanması ve dile getirilmesi önemlidir. Doğrusu, her sanat geleneği varlığını ve gücünü ait olduğu toplum ve kültürle anlamlı bir ilişki içinde olmasına borçludur. İslam Sanatı bu ilişkiyi hakıyla gerçekleştirmiş bir sanattır

Bu sanatın ayırt edici özelliklerinden biri de, soyutlamaya son derece büyük bir yer ve önem vermesidir. Bütün İslam Sanatları, görünende görünmeyeni, değişende değişmeyeni yakalama ve gösterme cehd ve çabasında olduğundan, tabiatı olduğu gibi aksettirmek yerine onu soyutlamaya, ele aldığı nesnenin bireyselliğini ve tabiiliğini öldürmeye yönelmiştir. Öyle ki, sözgelimi minyatürde bile, bir at belli bir at değil herhangi bir at, daha açık bir ifadeyle kavram olarak at ya da atlıktır. Bununla birlikte, geleneksel sanatımız, ne kadar dolaylı ve imalı konuşsa, ne denli soyutlama ve stilizasyona gitse de yine de reel olandan bütünüyle kopmamıştır.

İslam Sanat Eserleri, dönem ve bölge farklılığı ve sanatçıların ayrı olmasına rağmen konu ve işleniş bakımından genelde bir birlik sergiler. Başka bir ifade ile belli bir türdeki sanat eserleri arasındaki ortak yönler farklılıklardan daha baskındır. Bunlar, dışarıdan bakıldığında, son derece büyük bir maharetle şekli bir kontrol altında gerçekleştirilmiş ve sanatçısına özgü duyuş ve düşüncelere neredeyse hiç yer vermeyen eserler olarak görünürler. Bu eserlerde çok uzun bir süre boyunca aynı ya da benzer konu ya da anlayışların işlendiğine tanık oluruz. Bu durumu, sanat adına bir eksiklik ya da eleştiri konusu olabilecek bir husus olarak görmemek gerekir. Her şeyden önce, bu durumun, sanatçıların bağlı olduğu dünya görüşü ve hakikat anlayışları ile doğrudan bir ilgisi vardır. Bu eserleri yapan sanatçılar, bugün anlaşıldığı anlamda sanat yapan bir kişi değil, aynı zamanda bir düşünür, bir ahlakçı ve bir yol göstericiydiler. Bu bakımdan, sonsuz konu seçme ve kişisel arzu ve yönelişlerini çeşitli şekillerde dile getirme yerine, toplumsal sorumluluk bilinciyle, insanlar için iyi, güzel ve yararlı olanı ortaya koyma yolunu seçmişlerdir.

Öte yandan, bu sanatçılar arasında dil ve üslup farklılıkları da çok önemli boyutlarda olabilmektedir. Kaldı ki hakikate, dinî ilkeler doğrultusunda tefekkür ederek ulaşıldığı ve konular içten duyarak yaşandığında, ve bunun sonucunda canlı bir sanat eseri ortaya çıkıyorsa, konunun eski ya da yeni olmasının sanat açısından hiçbir önemi yoktur.

Bu noktada, üzerinde durulması gereken hususlardan biri de 'dinî sanat,' 'geleneksel sanat ve estetik görüşü' ve 'kutsal sanat' gibi kavramlara açıklık kazandırmaktır. Her şeyden önce, sanat ve estetikle ilgili bu tür tanım ve nitelermelerin modern sanat ve estetik kuram ya da görüşleri bağlamında bir anlam ifade ettiğini belirtmek gerekir. Daha açık bir söyleyişle modern sanat birey üstü ilhamla olan ilgisini

Temsil (yaygın geleneksel anlamıyla analogi) geniş anlamda ele alındığında farklı varlıklar, farklı dünyalar ve farklı varoluş düzeyleri arasında bir şekilde benzerlik ilişkisi kurmaya dayanır. Sözgelimi, akıl ve tefekkür yoluyla kavrayıp anlayabildiklerimizle duyu organlarımızla algıladığımız nesne ya da varlıklar arasında bir tür ilişki kurulur.

neredeyse bütünüyle koparmış, evrensel düzeni ifade etmek yerine, nihai anlamda naturalizme yaslanan ve büyük ölçüde bireysel ve beşerî düzeydeki duygulanım ve algılayışların dışı vurumu olarak anlaşılan bir sanattır. Ağırlıklı olarak insanı öne alan ve insan merkezli bir duyarlılıkla çalışan bu sanat ve estetik görüşü açısından, eski ya da Tanrı'yı merkeze alan bir duyarlılığın temsilcisi olan veya ayırt edici özelliği geleneğe yaslanmak olan sanat ve estetik kuramları 'geleneksel,' 'dinî,' 'kutsal' gibi tanım ve tamlamalarla nitelendirilmektedir. Hatta öyle ki bu tanım ve nitelermelerin sözü edilen sanat ve estetik anlayışını benimseyenler tarafından da sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi, mevcut anlayışların İslam Dünyası'nda da etkili olmuş olması olarak görülebilir.

Gerçekten, eğer Gazzâlî'nin veya Horasan erenlerinin yaşadığı bir çağda yaşamış olsaydık, 'dinî,' 'geleneksel' ya da 'kutsal sanat' gibi kavramları tanımlamaya, hatta kullanmaya bile gerek kalmazdı. Zira bu dönemlerde bütün sanat ya da fikir etkinlikleri medeniyetimizin manevî ilkelerine bağlılık içinde,

bütün hayatı içine alan bir genişlik ve kuşatıcılığa sahipti. Bu dönemlerde herkes sanatçıydı veya tersinden, sanat olmayan hiçbir şey yoktu. Bu bağlamda 'gelenek' metafizikten sanata, giyim kuşamdan siyasete varıncaya kadar, her alanda ilahî kaynaklı ilkelerin asırlar boyu süren uygulamalarına işaret eder. 'Geleneksel Sanat' ifadesi de, geniş anlamda, bu dünyaya ait bir duyarlılığı izhar eden sanat anlamına gelir. Dolayısıyla modern anlamda bir sanatın ayırt edilmesi dışında, bu dünyaya ait bir sanata 'dinî' demek son derece yanıltıcı olur. Zira, bu dünyada dinî olanla olmayan arasına bir çizgi çekmek âdeta imkansızdır, ve 'dinî' tabiri, bu dünyaya biraz dışarıdan veya uzaktan bakışı yansıtan bir özelliğe sahiptir.⁴

İslam Sanatı ve Estetiği, nihaî anlamda fizikötesiyle bağlantılı olduğundan, bir yerde sembolizm (temsil, mazmun) duyu algısını aşan Hakikatin hissettirilmesi konusunda önemli bir dolaylı anlatım aracı olmuştur. Bu anlamda temsil, istiare ya da mazmunlar (sembol) anlayışımızı yukarı doğru fırlatan rampaları andırır.

Geleneksel sanat, dayandığı temsil edici özellik (sembolizm), teknik terim, birey üstü ilham vs. ile kendisini manevî ilkelere bağlar ve müşahade edene veya dinleyene de Tanrı'yı hatırlatır. Bu sanatta temsil ya da sembolizm varlık düzeni ve hiyerarşisi üzerinden çalışır. Sözelimi, şu görünür âlemde müşahade ettiğimiz her şey başka âlemlerde veya varlığın diğer mertebelerindeki, o âleme uygun ve o düzeyde tecelli eden Hakikatin bu âlemdeki bir görüntüsüdür. Dolayısıyla bu dünyadaki bir varlık, temsilen (sembolik olarak) gayb ya da ruhanî âlemdeki aslı ya da benzeri hakkında bir vukuf sağlar. Kısaca temsil, bilinenin bilinmeyene ayna tutması şeklinde çalışır. Dolayısıyla bu sanat günümüzdeki kullanımıyla değil, hakikî ve derin anlamıyla *dinî*'dir. İmdi, yaşadığımız şu çağda, geleneksel dünyanın içinden bakarak konuşmak gerekirse, İslam Medeniyeti'nin özülüyle ilgili, sözelimi Kur'an tilâveti (güzel sesle okunması), ezan, hüsnühat ya da cami mimarisi gibi, İlahî mesajın içerdiği ibadet biçimleri ve manevî uygulamalarla ilgili sanata 'kutsal sanat', minyatür, şiir ve halı-kilimcilik sanatı gibi, onunla dolaylı ola-

rak ilgili olanlara ise 'dinî' sanat denebilir. Kutsal sanatın en ayırt edici özelliği onun Hakk'ın hazreti ve yakınlığı sezgisi ve duyarlılığına dayalı bir etkinlik olmasıdır. Bu sanat, eserlerini, âdeta ibâdet anında insanın kendinden geçerek Allah'a yönelmesinde olduğu gibi, sanatçının kendisini tam anlamıyla konusuna vererek ve onunla bütünleşerek gerçekleştirir. Böyle bir duyarlılığa sahip olan sanatçının dikkati ve yönü gelip geçici olana değil, zamanüstü ve kalıcı olanadır. Bu sanat, aşkla marifetin buluştuğu noktada ortaya çıkar; yani bilgi aşk ve sanat burada birbirinden kopuk değildir. Bu bakımdan, bu sanat gelip geçiciliğe yönelen naturalizme hiçbir zaman sıcak bakmamıştır.

Doğrusu, geleneksel ile dinî ya da kutsal sanat birbirinden ayrılmaz, ama bunlar özdeş de değildir. 'Geleneksel' veya daha özel olarak 'dinî sanat,' doğrudan veya dolaylı bir şekilde geleneksel bir medeniyetin manevî ilkelerini yansıtan tüm tezahürlerini ifade eder. Kutsal sanat ise daha dinî ve manevî dünyaya atıfta bulunur. Kutsal sanat bireyi aşan bir özelliğe sahiptir ve bu bakımdan, her zaman için dikkat çekecek derecede gayr-i şahsi bir özelliğe sahiptir ve çoğu durumlarda da isimsiz ve imzasızdır.

Bu konuda göz önünde bulundurulması gereken başka bir husus da, din dışı sanatın, en azından dinî sanatın anladığı anlamda, remiz ve temsile dayanmadığı gerçeğidir. Bu sanat, kendi dışında bir şeye ve özellikle fizik ötesine atıf ve işarette bulunmaz.. İlahî hakikati telkin ve imâ edecek bir dil ve söylemden mümkün olduğunca uzak durur. Durum böyle olunca, bir sanatın konusunun din ya da dinî özellikte bir şey olması o sanatın dinî bir sanat olması için yeterli değildir. Bunun yanında dil ve üslubunun da dinî olması gerekir. Başka bir ifadeyle, sanat konularını manevî/ruhanî hakikatlerden seçmekle kutsal olmaz. Onun biçimsel dilinin de aynı kaynakla bağlantılı olması gerekir.

Doğrusu, geleneksel ve İslamî anlamda bir sanat önemli ve hatta kutsal kılan şey sanatçının kişisel tasavvur ya da tasarımı değil; sözkonusu sanatın muhtevası, temsili gücü ve üslubu gibi nesnel unsurlardır. Sözelimi dinî bir konu ya da model, muhtevayı oluştururken, o modelin kendisinden ötedeki bir şeyi temsil ya da işaret edecek şekilde takdimi, sembolizmle ilgili bir husustur. Burada imajların (mazmun) keyfi ya da alışılmadık biçimde değil de, belli

ve görkemli bir 'resmî' dil içinde verilmesi üslupla ilgili bir ölçüyü oluşturur. Gerçek deha, hakiki büyüklüğün şartı ve nişanesi olan tam bir tevazu içinde yüce hakikat ve güzellik kaynaklarını kullanarak, eski içinde yeni olan bir ifade mükemmelliği, derinliği ve kudretine ulaşır. Dahası, özellikle kutsal sanat açısından, estetik kaygı genellikle tâli bir konudur. Bu sanat için güzellik, her şeyden önce manevî gerçeklik, temsil ya da sembollerin yerli yerinde kullanılması, bunların ibadet ve murakabe açısından işlevi ve kişisel sezginin açıklanamaz derinliği ile ilgili bir şeydir. Zaten güzellik insanda ve her yerde kendisini hissettirmektedir; dolayısıyla başlı başına bir gaye olmak durumunda değildir. Burada güzellik ya da önemli olan şey ortaya konan işin kalitesiyle temsili özelliği arasındaki bütünlüktür. Sanatçının dehasını ortaya koyduğu medeniyetle bütünleşmesi, netice olarak, onun bireysel değerinin de bir yerde ölçüsü olur.⁵

İslam Sanat Anlayışında sanatın gerçekte veya daha açık bir ifadeyle, gerçeklik ve hakikat anlayışıyla çok sıkı bir ilişkisi vardır. Gerçek sanat, anlama ve anlamlandırmaya dayanır. Hakikati anlama ve anlatmanın en iyi yolu onu herhangi bir dil düzeyinde mükemmel bir ifadeye kavuşturmaktır. Mevlânâ, Yunus ve Şeyh Gâlib gibi ulu düşünür ve şairlerin divanlarını okuduğumuzda, onların ulaştıkları hakikat bilgisini mükemmel bir şekilde dile getirdiklerini görürüz. Dolayısıyla gerçek sanat, hakikat ve hikmetle canlı bir alışveriş içinde olan sanattır.

İslam'da sanatın bizatihî yeri veya İslam için sanatın gerekli olup olmadığı meselesi de üzerinde durulmaya değer bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğrusu, Müslüman olmak için, İslam'ın bizden öz olarak talep ettiği şart ve ilkeler arasında *sanat* diye bir şey yoktur. İlahî Hakikat'e ulaşma yolu olarak veya Allah'ın halis bir kulu olmak için İlam'ın hiçbir kültürel şarta bağlı olmadığını söyleyebiliriz. Yani çölde veya bir dağ başında yaşayarak da iyi bir Müslüman olmak mümkündür. Değil mi ki bütün yeryüzü mescit kılınmıştır. Kültürel gelişme başlı başına manevî bir mükemmellik ya da ruhanî bir erişim değildir. Ama İslam'ın ihسان boyutunun çiçeğe durması ve estetik duyarlılığımızın bu ruhun gerçekleştirdiği sanat eserlerinde yankısını bulması ve böyle eserler ortaya koyma özgürlüğünü tatması da o ölçüde önemlidir. Söz gelişi, Müslüman bir topluluğun İslam'a yabancı bir kültür içinde nasıl bir hayat ya-

şayacağı veya gelişip gelişemeyeceği sorusunu gündeme getirdiğimizde sanatın önemi daha iyi anlaşılacaktır. Açıkça ifade etmek gerekirse, böyle bir ortamda İslam'ın kültürel gelişmesinden söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Zira böyle bir ortamda yabancı sanatların İslamî kültürel gelişmeyi engelleyeceği açıkça ortadadır. Bu durum, demir düzde doğrulur atasözümüzü hatırlatmaktadır. Yani demiri sadece çekiçle döğmek yeterli değildir; demirin doğrulması için örsün, bu bağlamda toplumsal ve kültürel tezahürlerin de düz olması gerekir.

Sanatın, bizde bir yandan varoluşa ilişkin en derin hissedişleri, öte yandan da en yüce duyguları ve en asil düşünceleri uyandıran makul ve şuuruna erilmiş bir hayatın dışı vurumu olduğu anlayışı hiç de yabana atılacak bir görüş değildir.

Gerçekte sanat ve edebiyat, insan, hayat ve dünyaya ilişkin kavrayışımızın derinleşmesinde bize çok önemli imkanlar sağlar. Sanat ve edebiyat, varoluşsal ve kalıcı değerlerin ne olduğunu anlamının ve kendimizi keşfetmenin son derece önemli bir yoludur. Ahlakî ve manevî değerlerin güzelliğinin somut bir şekilde hissedilmesinde de sanat çok önemli katkılarda bulunur. Sanatın, bizde bir yandan varoluşa ilişkin en derin hissedişleri, öte yandan da en yüce duyguları ve en asil düşünceleri uyandıran makul ve şuuruna erilmiş bir hayatın dışı vurumu olduğu anlayışı hiç de yabana atılacak bir görüş değildir. Sanat insanı sadece aynı fikir ve kanaatlere katılarak değil, fakat aynı zamanda aynı duygular vasıtasıyla da bizi kişisel hayattan evrensel hayata yükselten bir etkinliktir. Dahası, iman tecrübesi de bir yönüyle estetik bir tecrübedir. Bir başka açıdan, doğal güzellikler ve sanat eserleri vasıtasıyla yaşadığımız estetik tecrübenin imanla taçlanacak bir tecrübenin başlangıç safhasını oluşturması da mümkündür. Hatta iman tecrübesinin bedîi tecrübeyle birlikte geliştiğini bile söyleyebiliriz. Bu yüzden, İslam Sanatları'nın, İslam maneviyatının derinden ve duyarak anlaşılmasının en kolay ve açık yollarından biri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Sanatın işlevlerinden biri de onun akılla kavranamaz ve ulaşılamaz olanı, anlaşılabilir ve ulaşılabılır kılmasıdır. Bu bakımdan, onun anlam

ile bir şekilde ilgisi vardır. Çok iyi bilindiği gibi, İslam kültüründe sanat hayatın bütün yönlerini kapsar. İçinde yaşadığımız evden geçimimizi sağladığımız çarşılara, yemek yediğimiz kaplardan kitap ciltlerine kadar bu sanatın girmediği bir alan yoktur. Sanatta ki bu genişlik ve yaygınlığı kelimeler, felsefe vs. gibi alanlarda görmek mümkün değildir. Sanatın bu ve benzeri alanlara göre ayrı bir önemi vardır. Bu yüzden, onu bir zevk aracı olarak görmekten vazgeçip, insan hayatının şartlarından biri olarak görmek gerekir.⁶ Sanatın insanlar arasında bir paylaşma ya da katılma aracı olduğu açıkça ortada olan bir olgudur.

Dahası, iman tecrübesi de bir yönüyle estetik bir tecrübedir. Bir başka açıdan, doğal güzellikler ve sanat eserleri vasıtasıyla yaşadığımız estetik tecrübenin imanla taçlanacak bir tecrübenin başlangıç safhasını oluşturması da mümkündür. Hatta iman tecrübesinin bedii tecrübeyle birlikte geliştiğini bile söyleyebiliriz.

Bedii zevk ve sanatın önemini açık bir şekilde ortaya koymak için çeşitli somut örnekler gösterilebilir. Sözgelimi, 'hüsnühat' dediğimiz yazı sanatının gelişmemiş olduğunu ve yazının sadece mesajı iletecek bir düzeyde kaldığını, veya bir camideki çeşitli biçimlerdeki kemerlerin, göz alıcı güzellikteki mihrabın ve yazıların olmadığını, sadece dört duvar halinde kapalı bir mekan olarak kaldığını düşünelim. Caminin, dolayısıyla bizim bir şeyler kaybetmiş olduğumuz duygusunun etkisi altında kalacağımız açıkça ortadadır. Kaldı ki, bütün İslam Sanatlarının ilham kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ya da İlahî Kelam'da yalın bir fikrî muhteva ile değil olağanüstü güzellikte bir nazma bürünerek gelmiştir. Kur'an'ın nazmındaki bedii ve bediî güzellik, okuyan ve dinleyenlerin derhal farkedebilecekleri bir açıklık ve çarpıcılıkta tecelli eder. Cümlelerin kuruluşu, kelimeler arasındaki uyum, söz dizimindeki ritim ve musiki ve çeşitli söz sanatlarının harikulade bir şekilde uygulanması Kur'an'ın nefes kesen özelliklerinden birini oluşturur. Kısaca Kur'an'ın telkin ettiği bu güzellik duygusu, onun okunması ve yazılmasından mushafların cilt ve kapaklarının yapımına kadar etkili olmuştur. İslam Sanatı'nın veya daha özel bir ifadeyle İslam Kutsal Sanatı'nın en güzel örneğini oluşturan bu sanatlar diğer sanatların gelişmesinin

de bir yerde en seçkin örneğini oluşturmuştur. Kısaca, sanat dinin çok önemli bir dilidir. Sanatsız kalan bir din çok önemli bir ifade imkanından mahrum kalmış olur.

Son olarak, estetik ve sanat üstüne Batı'da geliştirilmiş kuram ve yaklaşımlardan da kısaca söz etmekte yarar vardır. Böyle bir şey ileride söyleyeceklerimizin atıflarının yakalanması açısından da önemlidir. Zira insan zihni bir yerde karşılaştırmalar yaparak çalışır.

Batı düşünce tarihine baktığımızda, estetik alanla ilgili problemlerin genel olarak iki ayrı şekilde ele alındığını görüyoruz: Güzellik kuramı ve sanat kuramı. Bu felsefi ele alış tarzlarının ikisi de ilk önce Platon tarafından tartışılmıştır. Sanat kuramı ve sanatın tanımı sözkonusu olduğunda filozof ya da düşünürler arasında görüş ayrılığı olmakla birlikte, tartışmalar denebilir ki günümüze kadar neredeyse Platon'un tartıştığı aynı zeminde ve aynı kavramlarla yapılagelmiştir. Bununla birlikte, güzellik kuramının 18. yüzyılda köklü bir değişikliğe uğradığını görüyoruz. Daha önceki filozoflar sadece *güzelliğin mahiyetini* tartıştıkları halde, 18. yüzyıl düşünürleri *yüce, pitoresk (picturesque)*, görsel ve resim konusu (olabilen) vs. gibi kavramlarla da ilgilenmeye başlarlar. Bu durum, güzelliği parçalarına ayırmak ya da güzele yeni kavramlar eklemek şeklinde değerlendirilebilir. Güzellikle ilgili bu tahlil ve değerlendirmelerin yanında, öne çıkan kavramlardan biri de beğeni (*taste*) kavramı olur. Shaftesbury, Hutcheson ve Kant gibi filozoflar güzel, yüce ve pitoreske ilişkin *tecrübenin* yeterli tahlilini verebilmek için bir beğeni kuramı geliştirmeye çalışırlar. Bu tartışmaların odak noktasını ve bu filozofların beğeni anlayışlarının özünü 'kayıtsızlık' kavramı oluşturur. 18. yüzyıldan sonra, beğeni anlayış ya da tarzıyla ilgili nazariye geliştirmenin yerini, estetikle ilgili nazariye geliştirme alır. 'Güzel' sözcüğü bundan böyle ya 'estetik değere sahip olma'nın eşanlamlısı ya da 'yüce' ve 'pitoresk' terimleri gibi, birçok estetik nitelemelerden biri olarak kullanılmaya başlar. 18. yüzyılın sonundan yirminci yüzyılın ortalarına kadar estetikçilerin ağırlıklı olarak üzerinde durdukları konu, estetik kuramı ile sanat kuramı olmaya devam eder. Yirminci yüzyılın estetik kuramcılarının en çok kullandıkları ve savundukları kavram 'estetik tutum' kavramı olur. Bu filozoflar anlaşılabilir bir estetik tutum bulunduğunu, dolayısıyla ister doğal ister ya-

pay olsun, insanın estetik bir tavırla yaklaştığı bir şeyin estetik bir nesne olabileceğini iddia ederler. Buna göre, estetik tecrübenin yöneldiği ya da bu tecrübeye sebep olan şey estetik nesnedir; dolayısıyla bu, dikkat, takdir ve tenkidin de en uygun nesnesi olmaktadır.

Beğeni kuramcıları, ağırlıklı olarak insan tabiatı ve bunun dış dünya ile olan ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Bu estetik tavır kuramcıları, psikolojik tahlillerin doğru bir kuramın anahtarı olduğu görüşünü paylaşırlar. Ama bunlar dünyanın çeşitlilikte birlik gibi, belli bazı yönlerinin estetik ya da beğeni tepkisini tetiklediği şeklindeki bir varsayımı reddederler. Estetik tutum kuramcıları, herhangi bir nesnenin (kerih ve mübhem olmadığı sürece) estetik takdirin nesnesi olabileceği görüşünü paylaşırlar; ama estetik kuramın herhangi bir metafiziksel kurama yaslanması gerektiği anlayışını reddederler. Öyle anlaşıyor ki, güzellik kuramının çökmesinin nedeni, rekabet halindeki kavram ve anlayışlara ilave olarak, güzelliğin tatmin edici bir tanımının (tenasüb, çeşitlilikte birlik, uyum vs.) verilememiş olmasıdır. Doğrusu, empirizme teslim olmuş İngiliz düşünürleri için böyle bir güzellik tanımı iş göremezdi.

Sanatla ilgili olarak da burada farklı teori ya da kuramlar geliştirilmiş olduğunu görüyoruz. Bunlardan taklit kuramı, bilindiği üzere, dikkati sanat eserinin nesnel özelliklerine yönelir. Öyle ki bu sanat kuramının, nesne merkezli, yani önem ve önceliği nesneye veren bir kuram olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu kuramı düşünce tarihinde ilk kez Platon ortaya atmış ve Aristoteles de kabul edip kendi düşünce sistemine uygun düşecek tarzda geliştirmiştir. Platon aynı zamanda sanatın kökeni ve etkisi konusunda duygulanımcı kuramı da kabul eder. 19. yüzyılda ekspresyonist (dışa vurumcu) sanat kuramının gelişmesiyle, sanatın kökeni ve etkisi ile ilgili duygulanımsal (*emotionalistic*) kuramın başlı başına bir sanat kuramına dönüştüğünü söyleyebiliriz. Kısaca, Platon'un iki ayrı kuram olarak gördüğü şey, yani sanat kuramı ile sanatın kökeni kuramı, ekspresyonistler tarafından bir tek kurama indirgenir. Ekspresyonizm de dikkati sanat eserinden sanatçıya kaydırır. Bu kuram sanatçıyı merkeze alan bir kuram olarak nitelendirilebilir.

19. yüzyıl boyunca, başta edebiyat olmak üzere, Batı'da sanat kuramına, sanatın sanatçının duygulanı-

mının bir ifadesi (dışa vurumu) olduğu görüşü hakim hale gelir ve taklit kuramı gözden düşme sürecine girer. Dışa vurum kuramının ortaya çıkışı, aslında 18 ve 19. yüzyılların önemli bir entelektüel ve felsefi yaklaşımı olan Romantizmle ilgili bir olgudur. Romantizm, empirist felsefe ve bilimsel zihniyete karşı bir tepki, sıradan bilgimize açık duyuşal görüntünün (müşahede âlemi) arkasındaki hayatî ve çok önemli görülen şeye ulaşma çabası olarak görülebilir. Bu bakımdan, din ve mistisizme de çok sıcak gelmiştir.

Kaldı ki, bütün İslam Sanatlarının ilham kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ya da İlahî Kelam'da yalın bir fikri muhteva ile değil olağanüstü güzellikte bir nazma bürünerek gelmiştir. Kısaca, sanat dinin çok önemli bir dilidir. Sanatsız kalan bir din çok önemli bir ifade imkanından mahrum kalmış olur.

Sanatta felsefi romantizm sözkonusu olduğunda, sanatçı için yeni bir rol ve sanatsal yaratmada da yeni ve daha derin bir ilgi sözkonusudur. Burada sanatçı bilimin veremediği bir bilgi ve hayatî öneme sahip bir kaynak ve değerle temas kurma yolunu seçer, ve artistik yaratma da duygulanımlardan kurtulmayla özdeşleşir veya en azından onlardan feragate yönelir. Böyle bir durum alışıta duygulanım daha önce sahip olmadığı bir önem kazanır ve bir bakıma daha üstün bir bilgi elde etmeye koyulur. Kısaca, sanat bu bilginin aracı haline gelir.⁷

Doğrusu, hem taklit kuramı, hem de dışa vurum kuramı çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Sözelimi enstrümental müzik ya da soyut resmin herhangi bir şeyi taklit ettiğini söylemek kolay değildir. Öte yandan bazı sanat eserlerinin bütünüyle biçimsel tasarımlardan ibaret olduğunu söylemek de mümkündür. Dolayısıyla, her iki kuramın da sanat eserlerinde belli bazı unsurlar konusundaki ısrarlarının, birtakım yeni yorumlara da açık olmaları şartıyla, yerinde olduğunu, buna karşılık hiçbirinin tek başına veya hatta birlikte sanat olgusunun bütününe tam olarak tanımladığını söylemek mümkün değildir. Zira sanat konusunda günümüze gelinceye kadar ciddi başka kuramlar da geliştirilmiştir. Bunlar içinde, hem hakiki sanat tecrübesinin ne olduğu, hem de sanatın mahiyeti ile ilgili olarak ortaya atılan ilgi çekici görüşler

vardır. Bu yaklaşımda sanatın içinden çıktığı kültürel bağlama özel bir vurgu yapılmaktadır. Daha önceki güzellik kuramı, estetik tutum kuramı ve beğeni kuramları, kültürel bağlam üzerinde hemen hemen hiç durmamıştı. Platon'un metafiziksel form (ya da *idea*) anlayışını esas alan güzellik kuramı ile sanat kuramlarını dışarıda tutacak olursak, bu kuramlar bireysel psikoloji etrafında dönüp dolaşan kuramlardı; yani insanların, bir birey olarak ne yaptıkları veya neyi tecrübe ettikleri konusuna ağırlık veriliyordu. Böyle bir anlayış, insanların belli bir kültür grubunun üyesi olarak ne yaptığı ya da yaşadığına önem ve öncelik veren anlayıştan son derece uzaktır. Bireysel psikolojiye dayanan sanat anlayışlarında öne çıkan kavramlar 'algı' ve 'duygulanım'dır. Taklit öğretisi, sanat eserini sanatçı ile konu arasındaki üçlü ilişki ağına yerleştirirken, dışa vurum kuramı onu sanatçıyla eser arasındaki ikili ilişki ağına oturtmaktadır. Buna karşılık son zamanlarda hararetle tartışılan ve 'kurumsal kuram' olarak

Estetik tutum kuramcıları, herhangi bir nesnenin (kerih ve mübhem olmadığı sürece) estetik takdirin nesnesi olabileceği görüşünü paylaşırlar; ama estetik kuramın herhangi bir metafiziksel kurama yaslanması gerektiği anlayışını reddederler. Öyle anlaşılıyor ki, güzellik kuramının çökmesinin nedeni, rekabet halindeki kavram ve anlayışlara ilave olarak, güzelliğin tatmin edici bir tanımının (tenasüb, çeşitlilikte birlik, uyum vs.) verilememiş olmasıdır.

adlandıran kuram ise sanat eserini daha karmaşık ve çok boyutlu bir ilişkiler ağına yerleştirmektedir.

Toparlayacak olursak, estetik konusunda temel teşkil eden görüşler, güzellik, sanat ve doğrudan doğruya estetik ile ilgili anlayış ve fikirlerdir. Bu fikirler bir yerde estetiğin ne olup olmadığını da belirlemektedir. Bu konularda fikir yürütürken başka birçok felsefi sorunlarla da yüz yüze geliriz. Dolayısıyla konunun gereği gibi değerlendirilebilmesi için bu hususların da mutlaka göz önünde bulundurulması gerekir.

Geçtiğimiz yüzyılın estetik ve sanat anlayışını modern dönemlerin bilim, teknoloji ve mekanik âlem anlayışının şu veya bu şekilde etkilediğini belirtmek durumundayız. Özellikle teknolojinin ortaya çıkar-

dığı tekdüzeliğin bu etkile(n)mede çok büyük rolü olmuştur. Böyle bir ortamda modern dönemlerin sanatı çeşitli türleriyle ayrıcalıklı, farklı ve değişik olanı vurgulamakla birlikte, karşılıklı etkileşim içinde olduğu sanat ve estetik kuramlarıyla birlikte insanı, kendisiyle sınırlamaktan uzak kalamamıştır. Konuyu biraz daha somutlaştıracak olursak, sözgelimi Batı Edebiyatı İslam Edebiyatı'ndan farklı olarak, en yüksek gerçekleşmesini dram ya da trajedide bulur. Dram, esasında zaman, mekan ve eylem birliği oluşturacak şekilde, birbiriyle ilgili olayların gelişmesinden ibarettir. İster fiilî, ister hayalî olsun, gelişme ilkesi, İslam Edebiyatı'nın (özellikle şiir) temel ilkelerinden biri olan tekrarı dışarıda bırakır; çünkü tekrar gelişmenin zıddı ve olumsuzlanmasıdır. İslam şiiri ile -ki bunun arkasındaki paradigma Kur'an-ı Kerim'dir- Batı dramı arasındaki fark her iki kültürdeki görsel sanatlar arasında da vardır. Batı Sanatı, ağırlıklı olarak insanı merkeze alıp ona dayandığı halde, İslam Sanatı, merkeze İlahî mahiyeti yerleştirir. Bu sanat insanın çeşitli durum, çelişki ve çatışmalarını sergilemeye hemen hemen hiç önem vermez. Onun ilk ve son tutkusu İlahî olandır. İslam Sanatı'nın en başta gelen özelliği sürekli İlahî Hazret'le yüz yüze olduğunun bilincinde olmaktır. Onun varlığının ve asaletinin kaynağı da budur.

İmdi, modern dönemlere kadar canlılığını koruyan geleneksel İslam Sanatları yirminci yüzyılın başlarından itibaren, modern teknolojinin gelişmesinden büyük bir şekilde etkilenmiş, hatta hüner ve maharete dayalı (el becerisi isteyen) sanatların bir kısmı neredeyse bütünüyle kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu durum Müslümanların duyarlılıklarında da bir şekilde etkili olmuştur. Bu bağlamda sanat da büyük ölçüde Batıda anlaşıldığı şekilde anlaşılmaya başlamıştır. Daha açık bir ifadeyle, İslam Dünyası'nda da sanatı bireysel zevk, beğeni ya da algıların bir ifadesi şeklinde görenler epeyce artmıştır. En başta Batılılaşmanın etkisiyle olmak üzere, çeşitli nedenlerden dolayı, bütün İslam Dünyası'nda geleneksel duyuş, anlayış, algılayış ve anlamlandırış tarzında köklü bir değişiklik olmuş, bunun sonucu olarak da geleneksel ifade vasıtalarında ve özellikle sanatsal ifade alanında büyük bir sarsılma olmuştur. Bugün İslam Dünyası'nda ve tabii ülkemizde de dinî duyarlılık ve dünya görüşünden beslenen veya onun bir ifadesi olduğunu söyleyebileceğimiz sanat etkinlikleri gele-

neksel etki, hız ve kapsamını büyük ölçüde yitirmiş görünmektedir.

Bilindiği üzere, İslam Tarihi'nde sanat ve estetik başlıbaşına bir inceleme konusu olarak ele alınıp tartışılmak yerine doğrudan doğruya sanat eserlerinin üretimi ve bir hayat tarzı şeklinde gelişmiştir. Estetik konusu, bağımsız bir disiplin olarak, Batı Düşünce ve Sanat Tarihi açısından nispeten yeni denebilecek bir geçmişe sahip olsa da, son birkaç yüzyıldır bu alanda orada ciddi araştırmalar yapılmış, estetik ve sanatla ilgili, birbirinden oldukça farklı kuram ve öğretiler geliştirilmiştir. Bu arada İslam'ın kendi estetik duyarlılığı ve anlayışının tezahürü olan sanat eserleri de genellikle Batıda geliştirilen estetik kuramları ve sanat felsefelerinin dili ve kavramlarıyla tahlil edilip değerlendirilir hale gelmiştir. Bu durum, çoğu zaman İslam'ın estetik konusundaki yaklaşımının ve ortaya koyduğu sanat eserlerinin tahlil ve değerlendirilmesinde hiç de isabetli olmayan yaklaşımların sergilenmesine neden olmaktadır. Bu, İslam Estetik ve Sanat Anlayışının insana açtığı dünya ve duyarlılık açısından olumsuz bir durumdur. Bu konuda sağlıklı bir yol izlemenin en isabetli yolu bu alanda ciddi araştırmalar yaparak, İslam Sanat Eserleri'nin bağlı olduğu dünya görüşüne ve estetik duyarlılığına güvenilir atıflarda bulunan bir dil ve terminoloji geliştirmektir. Zira İslam'ın hakikat telakisi, varlık ve hayat anlayışı gereği gibi anlaşılmasın, Müslümanların bu konudaki ve genel olarak hayat ve dünyaya ilişkin duyuş, sezis, algılayış ve kavrayışlarının somut bir tezahürü olan sanat eserlerini gereği gibi anlamak ve değerlendirmek mümkün değildir. Bu da çok ciddi bir entellektüel çaba ister.

Çağdaş sanat ve estetik konusu, bütün dünyada olduğu gibi, ülkemizde de çok sayıda sanatçı, eleştirmen ve yorumcu tarafından ele alınıp tartışılmakta, derinlemesine inceleme ve irdelemelerde bulunmaktadır; bu konularda çok sayıda araştırma yazıları ve kitaplar telif edilmektedir. Keza, ağırlıklı olarak modern sanat ve estetik anlayışları bağlamında olmak üzere, çeşitli sanat dallarında mütemediyen yeni sanat ürünleri ortaya konmaktadır. Bu sanat eserleri ile estetik ve sanat kuramları arasındaki alışverişin birbirini beslemesi ile canlı bir sanat ortamı ortaya çıkmaktadır. Üniversitelerin bu alanla ilgili birimlerinde de çeşitli araştırmalar ve incelemeler ya-

pılmakta ve yeni sanat eserleri ortaya konmaktadır. Bu çalışmaların neredeyse tamamı modern sanat ve estetik anlayışlarına bağlı veya sadece bunlara atıfla ve bunlardan yola çıkarak gerçekleştirilmiş çabalar olarak görünmektedir. Öte yandan, bu tür çalışmaların zaman zaman ideolojik bir arka plana yaslandıkları veya mahiyetleri gereği böyle bir tutumun izharı oldukları da açıkça ortadadır. ■

Geleneksel İslam Sanatları yirminci yüzyılın başlarından itibaren, modern teknolojinin gelişmesinden büyük bir şekilde etkilenmiş, hatta hüner ve maharete dayalı (el becerisi isteyen) sanatların bir kısmı neredeyse bütünüyle kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu durum Müslümanların duyarlılıklarında da bir şekilde etkili olmuştur. Bu bağlamda sanat da büyük ölçüde Batıda anlaşıldığı şekilde anlaşılmaya başlamıştır.

dipnotlar

- ¹ Sezai Karakoç, *Edebiyat Yazıları I*, ss. 14-15.
- ² Mehmet Aydın, "İslam'ın Estetik Görüşü", *Kubbealtı Akademik Mecmuası*, s. 10.
- ³ Titis Burchardt, "İslam Sanatının Esasları", ss. 52-53.
- ⁴ S. H. Nasr, "Dini Sanat, Geleneksel Sanat ve Kutsal Sanat Üzerine Bazı Düşünceler ve Tanımlar," *Makaleler 2*, İstanbul, 1997, ss. 25-28.
- ⁵ F. Schuon, "Evrensel Sanatın İlke ve Kıstasları," ss. 200-203.
- ⁶ Tolstoy, *What is art*, ss. 37-38.
- ⁷ G. Dickie, *Introduction*, s. 49.